

Hoe moet een boer boeren?

“Zuid Amerika is nog volop aanwezig in de Nederlandse landbouw”

Door Kees Verhaar en Allan Varkevisser

Jan Douwe van der Ploeg is hoogleraar landbouwsociologie aan de Landbouwniversiteit van Wageningen. Hij werkte lange tijd als technicus en socioloog - "Die twee liggen dicht bij elkaar in de praktijk van de landbouwontwikkeling." - in Zuid Amerika en Afrika. De laatste tien jaar ligt het zwaartepunt van zijn werkzaamheden in Europa. Zijn onderzoek richt zich met name op de veelheid aan zogenaamde bedrijfsstijlen binnen de landbouw. Er is meer onder de zon dan alleen de technologische landbouw, ook in Nederland, en deze verscheidenheid is veel interessanter en belangwekkender dan men zou vermoeden. Van der Ploeg is onlangs benoemd als lid van de kersverse raad voor het landelijk gebied, die door Minister Van Aartsen is opgericht. Wij vroegen deze doorgewinterde landbouwdeskundige, die bekend staat om zijn scherpe visies, om een reactie op het themanummer over Landbouw en voedselzekerheid van Idee, november 1996.

JDvdP: "Ik denk dat we inderdaad moeten beginnen met de vaststelling dat hoe dan ook de komende decennia de productie sterk moet worden opgevoerd en dat dus de productie per hectare omhoog moet. Teveel landen in de Derde Wereld importeren nodeloos voedsel en dat verkleint hun ontwikkelingskansen aanzienlijk. De hamvraag is natuurlijk op welke wijze deze toename in opbrengst moet worden bereikt. Grof gezegd kun je twee sporen afbakenen, die beide tot een productieverhoging kunnen leiden: een dominant spoor van modernisatie en een klassiek spoor. Aan dit zogenaamde klassieke spoor wordt zelden gerefereerd, maar ik wil het toch inbrengen. Niet om redenen van nostalgie, maar omdat het zeer relevant is in verband met het zoeken naar oplossingen voor het wereldvoedselvraagstuk.

Het dominante modernisatiespoor stelt de technologie centraal. Door de ontwikkeling en de introductie van nieuwe technologie kan de hectareopbrengst sterk worden opgevoerd. Dit betekent echter wel dat de landbouw verder moet worden vervlochten met allerlei markten, met name aan de input-kant. De boeren moeten

Een gesprek met landbouwsocioloog Jan Douwe van der Ploeg over de betekenis en relevantie van bedrijfsstijlen in de hedendaagse landbouw, rural development en een nieuwe rol voor de politiek.

nieuw poot- en zaaigoed, kunstmest, bestrijdingsmiddelen, etcetra aanschaffen. Deze vervlechting creëert dus een nieuwe keten van afhankelijkheden voor de boer. Het klassieke spoor scharniert niet langs technologie, maar langs kwaliteit en kwantiteit van arbeid. Door de eeuwen heen is de landbouw in zowel Europa als daarbuiten geïntensiveerd door een voortdurend stijgende arbeidsinzet, waarbij tegelijkertijd ook de kwaliteit van arbeid werd ontwikkeld, het vakmanschap. In het verlengde daarvan werden ook de zoge-

naamde 'skill-oriented technologies' ontwikkeld. Dat zijn die technieken die een hoge mate van vakmanschap, een hoge mate van arbeidsinzet, en in plaats van een substitutie- een complementaire verhouding tussen arbeid en techniek veronderstellen. Het zijn de technieken die men gebruikt voor een verdere verfijning van het productieproces teneinde het optimale eruit te kunnen halen. Het aantrekkelijke van het klassieke spoor is dat het een beroep doet op de resources die in de Derde Wereld overvloedig aanwezig zijn, met name de factor arbeid. Bovendien is het benutten van het arbeidspotentieel cruciaal voor het creëren van werkgelegenheid. Zodoende worden inkomens gegenereerd die een sterke stimulans aan de afzet op de binnenlandse markt geven. En dat draagt op zich weer bij aan de ontwikkeling van de zogenaamde 'wage-industries': de industrieën die producten produceren die op een brede koopkracht kunnen rekenen, zoals de fabricage van fietsen. Door de geschiedenis heen is de demografische ontwikkeling - ook in Afrika - altijd een sterke motor geweest voor de landbouwontwikkeling. Nu is dat niet meer zo, maar vroeger ging het logischerwijs gelijk op: naarmate er meer mensen kwamen, konden er ook meer mensen in de landbouw worden ingezet en konden er ook meer mensen worden gevoed. Ook de Nederlandse landbouwgeschiedenis laat zich in belangrijke mate zo lezen. Tussen 1850 en 1950 verdubbelde de agrarische werkgelegenheid in Nederland, dat was tegelijkertijd de motor die de gigantische productietoename droeg. De arme oosterse zandgronden werden vruchtbaar gemaakt en de kleigronden werden door middel van drainage beter ontwaterd. Er werd veel arbeid gestoken in veeveredeling en gewasveredeling. Bedrijven werden gemengder van opzet. Verschillende studies geven duidelijk aan dat toentertijd kwantiteit en kwaliteit van arbeid de motor waren achter de agrarische ont-

*Kees Verhaar is regionaal econoom en werkzaam bij het Bureau Arbeidsmarktonderzoek STOAS in Wageningen.
Allan Varkevisser is eindredacteur van Idee.*

wikkeling. Achter deze koele cijfers gaat de emancipatiestrijd van de agrarische bevolking schuil. Historici schetsen deze tijd als een periode van 'repeasantisation' en het aantal boeren in Nederland steeg toen ook aanzienlijk.

Bedoel je hiermee te zeggen dat in die tijd de factoren arbeid, armoede en aarde met elkaar in balans waren en dat dit evenwicht na 1950 is verstoord?

JDvdP: Het feit dat men op een bepaalde manier boerde, controle over de grond had en over de andere voornaamste productievoorzwaarden, leidde ertoe dat men de armoede kon overwinnen. Boeren konden in deze periode meer en beter produceren en kregen door de coöperatisering ook meer greep op de handel.

Als ik met deze noties in mijn achterhoofd kijk naar de Derde Wereld, dan is het eerste dat in het oog springt dat in elk landbouwgebied in de Derde Wereld een geweldige variëteit aan manieren van boeren en verschillen in opbrengst bestaat. De gemiddelde opbrengst van de aardappelteelt in de bergen van Peru is ongeveer 7000 kilo per hectare en dat is zeer pover. De laagste productieniveaus schommelen rond de 2000, maar je hebt ook de parels. Dat zijn die boeren en boerinnen die erin slagen om tot 21 ton per hectare te produceren. Deze boeren opereren in exact dezelfde ecologische en institutionele omstandigheden, op dezelfde markten en met dezelfde technologie. De boeiende vraag is onder welke voorwaarden zij er dan toch in slagen zulke hoge opbrengsten te realiseren en in welke mate dat is te veralgemeniseren naar de rest?

Er zijn dan enkele factoren die onmiddellijk opvallen. Daar waar men erin slaagt veel arbeid in te zetten, wordt een hoge productie gerealiseerd. Evenals daar waar de marktafhankelijkheid het laagst is, waar men zelf beschikt over grond, redelijk zelfvoorzienend is waar het de input betreft, en over de nodige eigen besparingen beschikt zodat men met eigen vermogen kan investeren. Daar waar men over eigen 'resources' beschikt, zeg maar het tegendeel van extreme marktafhankelijkheid, slaagt men erin de hoge hectareopbrengst te realiseren en tegelijkertijd meer werkgelegenheid en meer inkomen te genereren. Ik houd dit verhaal nu voor Peru, maar het is denk ik toepasbaar op veel landbouwgebieden in de Derde Wereld.

Het drama dat zich nu al decennia lang in de Derde Wereld voltrekt is dat we onze ogen sluiten voor het belang van arbeidsinzet en relatieve marktonafhankelijkheid en niet proberen daarop voort te bouwen. In plaats daarvan exporteren we voortdurend nieuwe technologieën naar deze gebieden, zoals een nieuw aardappelras naar Peru of een nieuwe rijstvariëteit naar West-Afrika. Hetgeen op den duur veelal tot degradatie van de arbeid en de grond, tot onderbenutting van het arbeidspotentieel, vernieling van de bestaande productieverhoudingen en vaak tot een verdere achteruitgang van de gemiddelde hectareopbrengst leidt.

Is de technologie sec als voornaamste veroorzaker aan te wijzen of de wijze waarop het wordt georganiseerd en aangeboden wordt?

JDvdP: Het probleem van technologie is dat het wordt ontworpen op grond van premissen en een daarvan is het principe van externalisatie: hoe meer deeltaken we uit het arbeidsproces kunnen verschuiven naar instellingen elders, des te beter. Boeren hebben door de eeuwen heen overal vruchtbaarheid geproduceerd. Elk gebied kenschetste zich door een uitdrukkelijk repertoire van tech-

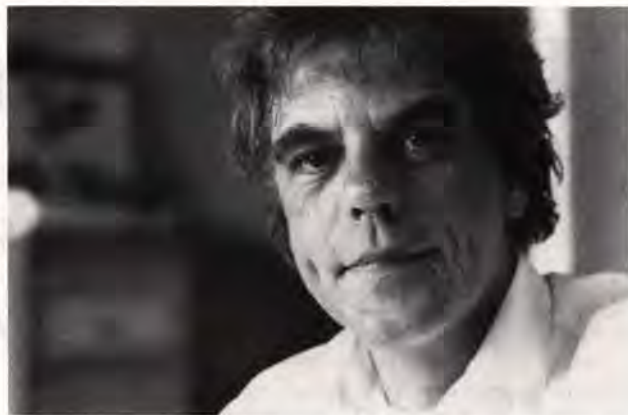

Foto: Guy Ademaans

Jan Douce van der Ploeg

nische ingrepen om bodemvruchtbaarheid te produceren en te reproduceren. We hebben die deeltaak geëxternaliseerd. Boeren produceren nu bodemvruchtbaarheid door kunstmest van agribusiness instellingen te kopen en te gebruiken en door expertise in te huren van een ingenieursbureau dat bodemmonsters neemt. Wij ontwerpen technologieën die boeren steeds nauwer met 'agribusiness' en met externe markten verknopen. We ontwerpen geen technologieën om de autonomie van boeren te vergroten. Deze ontwikkeling leidt uiteindelijk tot, zoals de Nederlandse priester en landbouwkundige Joop van Kessel het noemde, de holocaust van de vooruitgang.

Wat bedoel je met een holocaust? De Nederlandse landbouw doet het in termen van productie heel goed en levert een flinke bijdrage aan ons nationaal product.

JDvdP: Je kunt de situatie in Nederland niet vergelijken met die in de Derde Wereld. De ramp in een land als Peru is dat het vroeger zelfvoorzienend was en agronomisch gesproken kan het dat ook nu nog zijn, maar in plaats daarvan produceert het nog maar 40% van wat het daadwerkelijk nodig heeft. De rest moet worden geïmporteerd. Ondertussen raken grote aantallen boeren en boerinnen van de jonge generatie werkeloos en trekken naar de krottenwijken om zakken te sjouwen of de prostitutie in te gaan. Er vindt daar dus een enorme vernietiging van eigen potentieel plaats. Ten dele hangt dat samen met de afhankelijkheid van nieuwe technologieën en de verknoping met agribusiness markten. Ten dele hangt het ook samen met de wereldwijde handelsverhoudingen. Laat ik een voorbeeld geven. Twintig jaar geleden bestonden er in vrijwel alle Zuid-Amerikaanse landen florerende melkveebedrijven. Van een bedrijf met 6 of 7 koeien kon men toen naar eigen maatstaf redelijk leven en vooruitgang boeken. In het kader van de voedselhulp en onze exportsubsidies is het overschot aan melk in Europa, geproduceerd met subsidie, afgezet op de wereldmarkt met behulp van nog een subsidie en met nog een keer subsidie kwam het dan Peru binnen als voedselhulp. Daar moesten de boeren in Zuid-Amerika tegenop boksen. Dat ging natuurlijk niet en zij hebben allemaal het loodje gelegd. Er is zo een enorme kaalslag in de Derde Wereld bedreven.

Laten we nog eens kijken naar onze eigen regio. Je historische inleiding liep zojuist tot 1950 en we weten allemaal dat sindsdien de agrarische werkgelegenheid enorm is afgenomen. Het adagium is nu modernisering, schaalvergroting en uitstoot van arbeid. Moeten wij nu van Peru leren?

JDvdP: Ik zou het eerst nog eens andersom willen benaderen. Als Peru nu een verstandige les uit onze ontwikkeling zou willen leren, dan moet het zich richten op wat er tussen 1850 en 1950 in Nederland is gebeurd. In die periode is in Nederland zowel de werkgelegenheid als ook de agrarische productie opgevoerd. Daarna is het modernisatie-project op gang gekomen en is het spoor waarin productietoename scharnierde rond kwantiteit en kwaliteit van arbeid vervangen door het technologiespoor.

Terug naar de vraag. Als je dit vertaalt naar onze landbouw in Nederland en Europa, welke lering moeten wij daar dan uittrekken?

JDvdP: Binnen de Nederlandse landbouw bestaan ook gigantische verschillen. Sterker nog, gaande van een dimensie van een 'resource-based' naar een 'technology-driven' landbouw hebben we ook in Nederland met een enorme 'range' aan bedrijfsstijlen te maken. Zuid Amerika is als het ware nog volop aanwezig in de Nederlandse landbouw. De stijl van het zuinige boeren bijvoorbeeld blinkt uit in het zoveel mogelijk beschikken over eigen 'resources' en het zo weinig mogelijk aanslepen van 'inputs' van buiten het bedrijf. De balans van vreemd en eigen vermogen wordt zorgvuldig in evenwicht houden. De eigen 'resources' worden zo efficiënt mogelijk aangewend. Het aardige van dit ogenschijnlijk zo ouderwetse model, dat in de jaren '70 sterk is getaboeïeerd, is dat het economisch een hoge mate van robuustheid kent en bij uitstek valide is om ook slechte tijden het hoofd te kunnen bieden. De tegenpool van het zuinige boeren noemen we in Nederland het 'optimale boeren'. Dat zijn bedrijven die de afgelopen decennia sterk zijn geëxpandeerd en voornamelijk draaien op externe 'resources'. Het vee-

voer wordt niet zelf geproduceerd maar aangekocht, de bodemvruchtbaarheid wordt geproduceerd met kunstmest, etc.. Deze hoog technologische bedrijven worden vaak superieur geacht, maar uit onze vergelijkende analyse blijkt dat je beslist geen simpele meetlat kan hanteren. Beide bedrijfsstijlen kunnen in goede inkomens resulteren en beide kunnen gunstige toekomstperspectieven hebben.

Desalniettemin, aan welke stijl van boeren is volgens jou de toekomst?

JDvdP: Er kleeft een aantal interessante aspecten aan het zuinige boeren. De werkgelegenheid van is veel hoger, de duurzaamheidsimpact is zeer aantrekkelijk en het leidt zeker niet tot stagnatie. Het veronderstelt ook ontwikkeling van technieken en technologieën, maar veel meer 'skill-oriented technologies' in plaats van 'mechanical technologies'. Er zit een aantrekkelijke dynamiek in. Met deze vorm van landbouwbeoefening kunnen we ook veel beter en gemakkelijker ons cultuurlandschap in stand houden en de daarin besloten natuurwaarden handhaven.

Hoe verhoudt het zuinige boeren zich tot de biologische landbouw?

JDvdP: De biologische landbouw is ook in sterke mate gebaseerd op het optimaal gebruiken van eigen 'resources' in plaats van zich afhankelijk te maken van externe. Het cluster van biologisch-dynamische, biologische landbouw en ecologische landbouw representeert zeer interessante ontwikkelingen en er liggen belangrijke markten voor deze teelten in het verschiet. Binnen deze teelten wordt een hoeveelheid kennis en ervaring ontwikkeld, die zeer re-

Een ongevoon gezicht in Nederland: scharrelvarkens

Foto: Wim van der Ende

levant zal zijn voor de gangbare boeren op weg naar duurzame landbouwbeoefening. Daar komt nog iets intrigerends bij. Uit onze onderzoeken blijkt dat de technische efficiëntie in de biologische landbouw vaak hoger is dan in de gangbare landbouw. Technische efficiëntie gezien als de verhouding tussen ingezette inputs en de geproduceerde output.

Welke aspecten van het boeren omvat het begrip bedrijfsstijl allemaal?

JDvdP: In ons bedrijfsstijlonderzoek stellen wij de strategie, het geheel aan strategische noties dat een boer hanteert bij het opzetten, runnen en verder ontwikkelen van z'n bedrijf, centraal. Hoe moet een boer boeren? Daar heeft men meestal scherpe opvattingen over en vaak worden deze gedeeld door grote groepen. Dat is het eerste waar we mee beginnen. Wat is het strategische repertoire: hoe wil men boeren, waartoe, waarom en op welke wijze?

Vervolgens kijken we naar hoe deze opvattingen in praktijk worden gebracht. Hoe het bedrijf als het ware wordt gekneed naar de eigen opvattingen. En omdat er verschillende strategische opvattingen zijn, tref je in de praktijk ook enorme verschillen aan. En veelbetekenende verschillen. Het maakt nogal wat uit of je 400.000 liter of 250.000 liter melk nodig hebt om exact hetzelfde inkomen per arbeidskracht te produceren. Dat heeft grote consequenties voor bijvoorbeeld de werkgelegenheid.

Maar het begrip bedrijfsstijl omvat nog meer. Om zo'n praktijk te ontwikkelen, moeten ook de relaties met het technologieaanbod en de markten op een specifieke wijze worden gemodelleerd. Worden de modernste technologieën rechtstreeks toegepast en het bedrijf daarbij aangepast, of worden uit het aanbod die delen genomen die passen bij het eigen bedrijf? Hoe staat het met de integratie van het bedrijf in de verschillende markten - kapitaalmarkt, arbeidsmarkt, grondmarkt, markt voor genetisch materiaal, voor koeien, voor mest, voor voer, markt voor machinediensten - en de mate van zelfvoorzienendheid. Wordt er aan de afzetkant gemikt op een grote bulkmarkt, dan wel op nichemarkten? Ook deze relaties van het boerenbedrijf worden heel bewust gemodelleerd op basis van de eigen opvattingen over het boeren.

Vervolgens wordt gekeken naar de relatie met de overheid. De overheid schrijft vaak heel dwingend voor hoe een bedrijf eruit hoort te zien en hoe het zich op de markt moet opstellen. Veel bedrijfsstijlen zijn dan ook actief geconstrueerde antwoorden op het dominante vertoeg van de overheid, op de landbouwpolitieke boodschap. Boeren die daarvan afwijken zeggen vaak: "Wij hebben het niet volgens het boekje gedaan."

Op nationaal en Europees niveau wordt thans vaak gesproken over plattelandontwikkeling, oftewel 'rural development'. Wat moeten we daar precies onder verstaan? En hoe verhoudt het zich tot jouw perspectief van bedrijfsstijlen?

JDvdP: Dat is afhankelijk van welke invalshoek je kiest. Rural development is het zoeken naar nieuwe markten, nieuwe diensten en goederen, nieuwe oplossingen voor bestaande problemen. Het is een stap voorbij het modernisatieproject. Dat project is vastgelopen: de opbrengsten stagneren en de kosten stijgen enorm. Boeren komen daardoor in een 'squeeze' terecht en worden fijngeknepen. De meeste mensen trachten totaaloplossingen te verzinnen, maar die werken niet. De enige oplossing is de kosten naar beneden te brengen en de opbrengsten omhoog. Het laatste kan je be-

reiken door het aanboren van nieuwe markten, het leveren van nieuwe goederen en diensten zoals agrarisch natuurbeheer, recreatie en toerisme, kwaliteitsproductie, hermenging en in het verlengde daarvan drinkwaterproductie en energieproductie. Er is een groot scala aan mogelijkheden aan de opbrengstenkant. Aan de kostenkant kan gezocht worden naar adequatere technologieën om het milieu vraagstuk beter aan te pakken. Nieuwe oplossingen om de toenemende transactiekosten in de landbouw beheersbaar te maken. Dat valt allemaal onder 'rural development'. Tegelijkertijd is 'rural development' het hercombineren van functies op het platteland die tot voor kort gescheiden werden. Op de ene plek was sprake van natuurbeheer, op een andere landbouw, een derde een verkeersader of een bedrijventerrein en wonen en recreëren deed men bij Center Parcs. In hoeverre zijn al deze uiteengevallen functies weer te combineren en wel zo dat het voor de landbouw interessant wordt.

Een beeld dat zich steeds meer opdringt is dat van het boerenbedrijf in de toekomst als sterk gediversifieerd. Het haalt een derde van de opbrengst uit de commodity-markt, een derde uit kwaliteitsproducten en een derde uit natuurbeheer of recreatie en toerisme. De scheve arbeidsdeling zoals we die nu kennen, zal verdwijnen. De boerenbedrijven zullen weer gemengd worden en de afstanden tussen productie en consumptie zullen weer korter worden gemaakt. Er zal een re-regionalisatie van productie en consumptie optreden.

Welke politieke les kan hieruit worden getrokken?

JDvdP: Er is sprake van een evidente crisis in de landbouw, niet alleen in termen van duurzaamheid maar ook gezien de werkgelegenheid en de leefbaarheid van het platteland. In Europa raken grote delen van het platteland ontvolkt. Mijn boodschap is dat we niet met lege handen tegenover deze crisis staan. Op het platteland en in de landbouw is een gigantisch arsenaal aan mogelijke alternatieven te vinden. Het gaat erom de ogen daarvoor te openen en actief op de alternatieven voortbouwen. Dat betekent het einde voor het generieke landbouwbeleid dat gericht is op een door wetenschap en beleid gedefinieerd optimum. We zullen moeten leren van en voortbouwen op de uiteenlopende sporen die in de praktijk al aanwezig zijn.

Hoe kunnen overheden dat doen? Hoe kun je als overheid verschillende bedrijfsstijlen bevorderen en helpen te optimaliseren?

JDvdP: Het is een kwestie van vraag en aanbod van beleid. Het grote probleem is dat het aanbod vroeger sterk verengd was; er werden alleen mogelijkheden aangeboden om verder te moderniseren volgens heel precieze en strenge regels. Aan de vraagkant had men juist behoefte aan steun voor andere alternatieven. De match tussen vraag en aanbod was verre van perfect. Een hele serie behoeften werd niet vervuld. Het is een grof voorbeeld, maar je kon vroeger wel een rentesubsidie krijgen om een ligboxenstal neer te zetten en je veestapel te verdubbelen. Het werd al moeilijker als je je grupstal wilde aanpassen en daar een rentesubsidie voor wilde aanvragen. Maar een subsidie voor het overschakelen naar ecologische landbouw was helemaal onmogelijk. Gelukkig verandert dat nu allemaal. De moraal van mijn verhaal is dat de mogelijkheden die het beleid aanbiedt, moeten worden verbreed opdat het hele scala aan variëteiten aan de vraagkant wordt omvat. ♦